

Grzegorz Jasiński

"Die Post in Ostpreußen. Ihre Geschichte von den Anfängen bis ins 20. Jahrhundert", Gerhard Brandtner, Ernst Vogelsang, Lüneburg 2000 :
[recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 101-103

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE i OMÓWIENIA

Gerhard Brandtner, Ernst Vogelsang, *Die Post in Ostpreußen. Ihre Geschichte von den Anfängen bis ins 20. Jahrhundert*, Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 19, Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk Lüneburg, Lüneburg 2000, ss. 467, il., mapy.

Historia poczty w Prusach Wschodnich jest dziełem zasługującym na uwagę. To owoc wieloletniej pracy, związanej z kwerendami w licznych archiwach niemieckich i polskich, dwóch historyków amatorów wywodzących się z Prus Wschodnich, Gerharda Brandtnera oraz Ernsta Vogelsanga.

Autorzy postawili przed sobą bardzo ambitne zadanie. Tytuł książki kryje bowiem nie tylko dzieje instytucji, ale całość poczynąń prawno-organizacyjnych i technicznych mających na celu przesyłanie informacji, towarów oraz transport osób na przestrzeni ośmiu wieków — od początku istnienia państwa krzyżackiego do 1945 r. Źródła archiwalne do tego tematu nie są zbyt bogate. Wojny, a zwłaszcza ostatnia, częste zmiany miejsc przechowywania archiwaliów, przyczyniły się do dużych strat w materiałach. Rekompensują to w pewnej mierze druki urzędowe, sprawozdania, wykazy i tym podobne źródła produkowane przez pruską i niemiecką administrację. Istnieją także dobre, choć dotyczące spraw ogólnych, opracowania tego zagadnienia.

Zadanie stojące przed autorami było o tyle trudne, iż praca obejmować musiała rozmaite modele funkcjonowania połączeń pocztowych, wynikające zarówno ze zmian czasowych, jak i związane z przynależnością państwową terytoriów Prus Wschodnich, opisuje bowiem obszar państwa krzyżackiego (wschodnia część), Warmii w ramach Rzeczypospolitej, Księstwo Pruskie, Królestwo w Prusach, a w końcu ujednolicony system pocztowy Rzeszy. Osobne podrozdziały odnoszą się do funkcjonowania poczty na terenach przyłączonych okresowo do Prus Wschodnich.

Historia poczty w Prusach Wschodnich rozpoczyna się w okresie krzyżackim, gdy przesyłanie wiadomości i towarów realizowano w ramach służb feudalnych, nie istniała natomiast wyspecjalizowana w tym celu struktura. Wraz z upływem czasu i rozwojem państwa przekazywane wiadomości ewoluowały od czysto wojskowych do administracyjnych. W omawianej książce opisano istniejące w tamtych latach połączenia — trasy zewnętrzne i wewnętrzne, scharakteryzowano osoby pełniące rolę posłańców, środki transportu. Niewielki rozdział przynosi wiadomości o pracy posłańców Hanzy na terenach późniejszych Prus Wschodnich.

W części dotyczącej Księstwa Pruskiego omówiono pocztę dyplomatyczną wraz z jej organizacją i najważniejszymi kierunkami wypraw, a także połączenia wewnętrzne. W tym okresie nabierały znaczenia potrzeby prywatne, a powoli załamywał się dawny system służb transportowych, powstawał nowy, łączący elementy powinności feudalnych z pracą opłacanych, wyspecjalizowanych posłańców. Uzupełniały go służby wojskowo-kurierskie. Przeniesienie kurateli nad Księstwem na elektorów brandenburskich, posiadających swoje posiadłości w innych częściach Niemiec, wymagało zorganizowania znacznie sprawniejszej komunikacji, powstawały zatem nowe służby kurierskie. Autorzy nie zapomnieli też o innych połączeniach, np. pomiędzy Warszawą a Królewcem oraz o poczcie działającej w okresach sejmów w Polsce.

W tym czasie uwidoczniły się początki prywatnych połączeń — kupieckich, zaczęto także otwierać komunikację państwową dla celów komercyjnych. Jednak — jak zaznaczyli autorzy — w stosunku do ówczesnych potrzeb system pocztowy funkcjonował niedostatecznie.

Okres Królestwa w Prusach, zwłaszcza „retablissement”, przyniósł zmiany w organizacji poczty, co było konsekwencją, a zarazem czynnikiem wpływającym na dalsze ujednoczanie państwa prusko-brandenburskiego. Zorganizowano centralne urzędy zawiadujące tą instytucją, wydano rozporządzenia pocztowe wzorowane na innych niemieckich aktach prawnych tego typu, następowało ujednoczanie dotychczasowych systemów pocztowo-kurierskich, także poprzez organizację stacji pocztowych, które stały się punktami stymulującymi rozwój okolicy. Ostatecznie zrezygnowano wtedy z usług feudalnych w transporcie pocztowym. Znalazł się tu także rozdział o poczcie na Warmii, wchodzącej w zakres kompetencji biskupów i kapituły.

Od czasów wojny siedmioletniej do końca wojen napoleońskich zaznaczył się pewien postęp techniczny, trwała modernizacja wagonów, stacji pocztowych, zwiększano liczbę kursów. Jednocześnie usprawniono komunikację wewnątrz państwa pruskiego, a także połączenia międzypaństwowe.

Po 1815 r. rozpoczęła się mała rewolucja w transporcie, a to dzięki budowie dróg utwardzonych trwającej w odległych regionach Prus Wschodnich jeszcze długie dziesięciolecie. Zwiększyła się liczba połączeń, wprowadzono komunikację pośpieszną, nowe systemy powozowe.

Okres po 1850 r. to także czas gwałtownego rozwoju środków komunikacji i transportu. To właśnie wtedy zmieniono funkcjonowanie i zadania poczty, zrewolucjonizowane zostały działające od stuleci, mimo technicznych udoskonaleń, zasady przesyłania informacji, towarów, ludzi. Stąd też autorzy, przerywając chronologiczną narrację, wprowadzili obszerny rozdział dotyczący stworzenia i rozbudowy w Prusach Wschodnich technicznych środków transportu oraz przekazu informacji. Uwzględnili tutaj elektryczny telegraf wraz ze specyfiką, jaką na tym terenie stanowiły przeszkody terenowe, urzędy telegraficzne, załogi je obsługujące. Podobne wiadomości otrzymujemy z dziedziny telefonizacji Prus Wschodnich. Także radio doczekało się opisu swoich dziejów. Przedstawiono kolejne etapy jego rozwoju, najważniejsze nadajniki i rozgłośnie, wyposażenie techniczne, rozbudowę przekaźnika pod Lidzbarkiem Warmińskim i innych, mających służyć także celom militarnym. Napisano o społecznej roli radia, co — przykładowo — dokumentowały licznie powstające oddziały Verein Ostdeutscher Funkfreunde, oraz o jego wpływie na rozmaite sfery życia gospodarczego i kulturalnego. Nie zapomniano także o kolei — jest więc historia ich budowy, omówienie poziomu technicznego, funkcjonowania, utrzymania, zarządzania i, co najważniejsze dla tematu książki, charakterystyka zakresu przewozów pocztowych, pasażerskich oraz towarowych.

Osobnym zagadnieniem jest mechaniczny transport kołowy i związany z tym rozwój dróg oraz obsługujący go personel. Ważny element modernizacji stanowiły również same urzędy pocztowe i ich wyposażenie. Przedstawiono również inne rodzaje poczt — lotniczą, morską, oraz sposoby przekazu pieniędzy, rent i emerytur, a także funkcjonowanie systemów międzybankowych.

Po powrocie do chronologicznego wykładu omówiono funkcjonowanie poczty w latach 1850—1945. Znajdujemy tutaj dużo danych o technicznym wyposażeniu poczty, z których można także dowiedzieć się, jak wyglądały ówczesne skrzynki pocztowe, stemple, uniformy pocztowców itp. Nie zapomniano przy tym o historii kartek pocztowych i oczywiście o samych urzędach pocztowych — tych stanowiących poczty główne oraz małych oficynach.

Pojawiła się — czego autorzy nie przeoczyli — próba zorganizowania prywatnej poczty, którą jednak szybko zlikwidowano, za odszkodowaniem, aby utrzymać monopol państwowy. Osobny, obszerny rozdział odnosi się do pracy poczty polowej w czasie I wojny światowej, uwzględniający nawet funkcjonowanie poczty dla jeńców wojennych. Na następnych stronach omówiono udział pocztowców wschodniopruskich w zamieszkach z lat 1918/1919, a także działanie poczty w czasie plebiscytu. Znalazło się miejsce także na historię znaczków pocztowych z ich wschodniopruskimi osobliwościami, np. nadrukami związanymi z plebiscytami.

Pocztowców potraktowano jako oddzielną grupę zawodową — mamy informacje o ich organizacjach związkowych, społecznych, sportowych, a również o służbie ochrony poczty.

W Trzeciej Rzeszy zmieniła się sytuacja prawna tej instytucji, usunięto z niej osoby niepożądane i „niearyjskie”. II wojna światowa wprowadziła innowacje w organizacyjne struktury poczty wschodniopruskiej poprzez utworzenie nowego Gau Ostpreußen. W tej części książki dużo miejsca poświęcono także poczcie polowej, omówiono funkcjonowanie cenzury wojennej, wzmiankowano o poczcie więziennej, a nawet obsługującej obóz koncentracyjny w Stutthofie oraz getto w Białymstoku, omówiono ponadto powiązania komunikacyjne założone w Wilczym Szańcu.

Omawianą pracę należy ocenić nad wyraz pozytywnie. Historycy każdej epoki znajdują w niej coś dla siebie, otrzymaliśmy bowiem całościowy obraz ważnej części historii Prus Wschodnich dotyczący ich rozwoju gospodarczego, kulturalnego, a także przebiegu modernizacji krainy w dobie rewolucji przemysłowej i okresie międzywojennym. Dzieje poczty w Prusach Wschodnich przedstawione zostały wielowątkowo i wieloaspektowo. Autorom należy wyrazić wielkie uznanie za wręcz wzorcowe opracowanie tak ważnego i ciekawego fragmentu dziejów tych ziem.

Sposób wydania książki: twarda okładka, dobry papier, ponad sto trzydzieści, w tym także kolorowych, ilustracji, plany, mapy, tabele oraz indeksy — osobowy i miejscowości, tym bardziej wzmacniają to pozytywne wrażenie.

Grzegorz Jasiński

Grzegorz Białuński, *Przemiany społeczno-ludnościowe południowo-wschodnich obszarów Prus Krzyżackich i Książęcych (do 1569 roku)*, Olsztyn 2001, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 195, ss. 294, mapa.

Trzeba było prawie stu dwudziestu lat, aby w piśmiennictwie polskim pojawiły się nowe prace traktujące o osadnictwie państwa zakonnego i Prus Książęcych, a i to ograniczone do ich części, bowiem dotychczasowe publikacje miały charakter syntetyczny lub przyczynkowy. Tę mizериę polskiej historiografii unaocznia autor w rozdziale wstępnym, w którym omówił wykorzystane źródła i opracowania. Mogę tylko żałować, że autor, wspominając niezwykle istotne dla badań osadniczych prace Jerzego Wiśniewskiego, dotyczące dawnych obszarów pruskich (jaćwieskich) i północno-wschodniego Mazowsza, nie zajął się nimi szerzej tak ze względów metodycznych, jak i faktograficznych, ograniczając się do odesłania czytelnika do jednej z prac Czesława Brodzickiego (s. 13), historyka amatora, który, co tu dużo mówić, zbyt pełnymi garściami korzysta z ustaleń przedwcześnie zmarłego badacza, co aż nadto dobrze jest widoczne we wszystkich jego pracach. Rezultaty badań Wiśniewskiego mają dla podjętego tematu tym większe znaczenie, że właśnie ziemie łomżyńska i wiska dostarczyły znacznej